

Petr Jemelka. *Reflexe environmentální problematiky v dějinách české a slovenské filosofie*. Praha: Filosofia, 2016, 241 s.

Ivana Holzbachová

Petr Jemelka se dlouhodobě zajímá o environmentální problematiku, kterou chápe jako bytostně filozofické téma (vztah člověka a světa). Rozhodl se zmapovat její výskyt v Čechách a na Slovensku od renesance po konec 20. století, tj. konec normalizace a následný rozpad státu na Českou a Slovenskou republiku. Svou knihu rozděluje chronologicky na nejstarší období – renesance a 17. století –, kterému věnoval 12 stránek, dále 19. století, přelom století a následný (tj. meziválečný) vývoj, válka a další vývoj republiky až po nástup normalizace, která tvoří další úsek dějin vnímání přírodního prostředí, kterým se Jemelka zabývá, přičemž není vynechán ani disent. Jeho kniha však není suchým výčtem prací jednotlivých filozofů, vědců i literátů, i když je nutné uznat, že Jemelka prostudoval neuvěřitelné množství materiálů, ale práce a názory jsou zařazeny do dobového kontextu jak historického, tak ideového.

Proto nemůže skutečně environmentalistické práce najít ve starších obdobích. Všimá si však toho, jak lidé vnímali a chápali přírodu. Ačkoli v nejstarších dobách bylo nutno vidět přírodu v kontextu náboženství, nebránilo to renesančním a dokonce středověkým učencům ve zkoumání přírody jako takové, např. v počítání a určování druhů zvířat a rostlin, jejich popisu, pokusech o klasifikaci a výkladu možností jejich využití. V této souvislosti se Jemelka zmiňuje o práci

Pavla Žídka a jeho aristotelsko-tomistické definici živočicha, změn ve vypracovávání herbářů, i o díle Bohuslava Balbína.

V následující části práce přechází do období 19. stol., kde uvažuje o filozofii, vědě a slovenském národním obrození. Poukazuje na rozdíl mezi českým a slovenským prostředím, který se projevoval mimo jiné v tom, že na tehdejšímu Slovensku nehrála filozofie tak velkou roli jako v Čechách. Převažoval zájem o literární, uměleckou a historickou tvorbu. Bylo také nutné vytvořit odborné slovenské názvosloví. Přesto ve slovenském prostředí nacházíme vědce a umělce, kteří zkoumali přírodní prostředí nebo jeho části, často ve spojení se svým vlasteneckým zápalem. V Čechách takové práce nacházíme také, avšak existuje rozdíl v chápání vývoje a Darwinova učení. Slovenští myslitelé je většinou odmítali, čeští vědci se o ně příliš nezajímali, ale pro české filozofy ovlivněné Hegelem (A. Smetana, F. M. Klácel, či I. J. Hanuš) se otázka vývoje dostávala do popředí, i když samotného Darwina chápali různě. V české filozofii měl také velký význam herbartismus, který měl vliv zejména na J. E. Purkyně, který jednak již předjímá ekologickou problematiku a kromě toho se staví kladně k Darwinově teorii, kterou však spojuje s finalismem a otevírá cestu „sociáldarwinismu“. Ten se často stává předmětem sporu. Odmítá jej např. profesor botaniky L. J. Čelakovský, přijímá E. Grégr. Na Slovensku byl

v této době evolucionismus často odmítán, a to zejména v jeho darwinovské verzi. O nedarwinovský evolucionismus se zajímal např. botanik Š. L. Endlicher. Jemelka se však pokračující diskusí o evolucionismu nezabývá, poukazuje zejména na to, že v počátečním období nebyla tato diskuse spojována s problémem „hodnoty života“ jako argumentu na jeho ochranu.

Zdá se – a to Jemelka vyslovuje jako hypotézu –, že k počátečním úvahám o přírodním prostředí v souvislosti s průmyslem mohla přispět „ekologická krize 19. století“ spojená s drancováním lesů v průběhu průmyslové revoluce. Tuto krizi se podařilo překonat teprve na přelomu 19. a 20. století, nicméně uvědomění si tohoto nebezpečí mělo vliv na úvahy o vlivu člověka na krajinu vůbec. V této souvislosti se Jemelka zmiňuje o J. Durdíkovi, ale také stati T. G. Masaryka (Člověk a příroda, 1890). Na Slovensku v podobném duchu a ještě před Durdíkem vystupuje J. Záborský, který skrze náboženské hledisko dospívá k myšlence jednoty veškerého pozemského života, z něhož se nevymyká ani člověk.

Na přelomu 19. a 20. století a po něm pociťuje mnoho intelektuálů krizi naší společnosti, která souzní i s pocitem krize naší přírody. To ostatně není záležitost jen česká, podobnou krizi zažívá celá Evropa, což lze vyčíst nejen z filozofických, ale zejména uměleckých děl. U nás na poli filozofickém připravil herbartismus pole pro rozvoj pozitivismu (ale objevuje se už i jeho kritika), ale nalézáme zde i jiné filozofické směry, jako je novopozitivismus a vitalismus. Mezi přední pozitivistické filozofy u nás patřil Fr. Krejčí, který se vyjadřoval k darwinismu příznivě. Přízni-

vý postoj k Darwinově evoluční teorii se v této době objevil i na Slovensku např. u J. Lajčiaka, který ale nepodléhal myšlenkám sociálního darwinismu.

Vitalistická koncepce se projevila zejména v díle významného českého filozofa E. Rádlu, který se domnívá, že darwinismus se jako teorie již přežil, nicméně snaží se pojmout vývoj v širší filozofické souvislosti: „Rádlovi jde o vědu takřka umělecky tvůrčí, nevytvářející abstraktní konstrukce, ale sloužící především vědci samému jako prostředek jeho vyjádření a vytváření vztahu ke světu“ (s. 75). Vitalismus Fr. Mareše byl ovlivněn jeho příklonem ke Kantovi, s odkazem na něhož také přijímá „panský“ vztah člověka k přírodě. Jemelka se dále zabývá např. F. Šambergerem a J. Velenovským (jehož zařazení pod hlavičku vitalismu není zcela bez problémů). Na Slovensku byl vitalismem ovlivněn I. Hrušovský v rané fázi svého vývoje, později se klonil spíše ke strukturalismu.

Dalším z filozofů, který měl vliv na naše prostředí, byl Fr. Nietzsche, jehož dílo se stalo jedním z prostředků formulace pocitů problematičnosti doby i z prostředků k jejich překonávání. Nietzsche byl u nás ovlivněn např. L. Borský, L. Klíma, J. Váchal a básník O. Březina, který se však později s Nietzschem rozešel.

Čtvrtá kapitola Jemelkovy knihy má název Od krásy přírody ke kritice civilizace. Zde se Petr Jemelka zabývá nejprve ekofeminismem A. Pammrové, ovlivněné nejenom Březinou, ale i J.-J. Rousseauem a T. Lessingem. Napříč celým jejím dílem prolíná motiv utrpení. Pammrová odmítá antropocentrismus a „cítí se být mluvčím menšiny toužící po míru s přírodou“ (s. 102). Zatímco Pammrová vidí

v křesťanství jednu z forem útlaku, sami moderní katoličtí autoři také podléhají pocitu krizovosti, která však byla podle jejich názorů způsobena odvratem od tradice tomismu. V souladu s ním přijímají myšlenku, že člověk byl určen k tomu, aby byl správcem přírody. V této souvislosti u nich nacházíme i reflexi techniky, kterou však neodmítají jako takovou. Zlo je způsobeno jen špatným použitím techniky (viz např. D. Pecka). Na Slovensku označuje Jemelka jako pozoruhodnou postavu protestantského duchovního J. Maliarika, který se pokusil o propojení křesťanství s hinduismem. Zapojuje do myšlenky všeobecného vývoje (ale i karmického řetězce) všechna živá stvoření. Proto odmítá pojídání masa, ale zároveň i všem živočichům připisuje morální povinnost sebezdokonalování.

V období vzniku samostatného československého státu a jeho první dvacetileté existence připomíná Petr Jemelka zejména skladebnou filozofii J. L. Fischera a jeho touhu po zlidštění světa. Nemusel se ještě zabývat globální ekologickou krizí, považoval však už lidský a přírodní svět za jednotu. Vedle Fischera se na těchto stránkách objevuje také biolog V. Úlehla, kterého ekologie přivedla ke kondicionalistickému pohledu na svět. Právě on překročil obvyklý myšlenkový horizont své doby a směřoval k netradičnímu vnímání hodnoty přírody.

V další kapitole se Jemelka zabývá situací v československé filozofii od válečného rozpadu Československa až do konce šedesátých let. Konstatuje, že za války se vedlo slovenské filozofii o něco lépe než české a že tam tehdy vládli názorový pluralismus. Ten se po osvobození obje-

vil i v obnovené republice, kdy po roce 1948, zejména ve fázi „budování“, získávala převahu marxistická filozofie, v níž příroda nabývá hodnotu jen v případě, že je přetvářena člověkem. Vztahu civilizace a přírody si v 50. letech všímal pouze slovenský filozof A. Sirácky, který zdůrazňoval úpadkovost buržoazní civilizace, ale připomenul, že tato krize se týká celé naší civilizace. Vkládá naděje do „pomoci“ člověka přírodě (Mičurin, Lysenko). Jemelka však připomíná, že bychom si měli uvědomit, že podobné názory nacházíme v soudobé technokratické variantě liberalismu (např. sociální ekologie chicagské školy).

Od konce padesátých let probíhá v naší filozofii určité uvolnění a rozdělení na scientistickou a antropologickou variantu. Ta převažovala, ale právě v ní nebylo místo pro ekologickou problematiku, protože pro ni bylo hlavním problémem postavení člověka v moderní civilizaci. Paradoxní je, že ekologická problematika se stává poměrně významným prvkem až v období normalizace. Zde Jemelka připomíná slovenské filozofy S. Štúra, I. Hrušovského, který také poukázal na to, že do pojmu „prostředí“ patří i naše kulturní dědictví. V období normalizace vůbec prokazovala životaschopnost zejména filozofie na Slovensku. Vychází zde pod editorským dohledem I. Hrušovského *Antológia z diel filozofov* a následuje ji edice *Filozofické odkazy*, která čtenářům zprostředkovala řadu děl světových filozofů.

Ale i v Čechách lze najít jistou kontinuitu, a to v rozvíjení filozoficko-antropologické problematiky, která navazovala na průlomové dílo kolektivu vedeného R. Richtou *Civilizace na rozcestí* (1966). Navíc zájem o ekologickou problematiku

si v celostátním měřítku vynucovala zhoršující se kvalita životního prostředí, kterou už nemohl ignorovat ani stát. Už R. Šíma korigoval naivní marxistickou myšlenku o automatickém všestranném pokroku za socialismu. Nicméně i on v práci z r. 1981 si nedokázal uvědomit „rozevírající se nůžky mezi vyžíváním globálních problémů a do neurčita odsouvanou časovou dimenzí nastolení předpokladu jejich řešení podle marxistické filozofie dějin“ (s. 165). Jemelka ovšem poznamenává, že důvodem tohoto opomenutí byla víra v lidský tvořivý potenciál zpředmětněný v technologiích. V téže době se v Čechách i na Slovensku dále rozvíjela problematika vědeckotechnické revoluce. Kromě R. Richty a R. Šímy připomíná Jemelka na Slovensku práce např. J. Bodnára a A. Siráckého a především práci L. Hohoše *Vědeckotechnická revolúcia a budúcnosť ľudstva* (1985), a to proto, že už zcela systematicky zabudovává do svého pokusu o teorii vědeckotechnické revoluce i reflexi environmentální problematiky.

Jemelka pak dále upozorňuje na řadu monografických prací, článků ve sbornících a časopisech, zabývajících se otázkami jednotlivých krajinných celků a zacházení s nimi. I do oficiálně vedených šetření je už od počátku normalizace zahrnut ekologický parametr. Už od 70. a 80. let byly prováděny výzkumy, které se vztahovaly k ekologické problematice. Zde je třeba vyzvednout zejména práce H. Librové,¹ které se nakonec

podílely na koncipování humanitní environmentalistiky na Masarykově univerzitě. Vysloveně varovné byly výsledky některých oficiálních výzkumů, z nichž se Jemelka zmiňuje zejména o těch, které se dělaly na Slovensku.

Pokud jde o disidentskou literaturu, objevuje se obrat k ekologické problematice poměrně pozdě, a to až od poloviny osmdesátých let. V r. 1987 byl ustaven Ekologický výbor Charty 77 a ve dvou následujících letech vycházel *Ekologický bulletin* (red. J. Danisz a I. Dejmal). Na Slovensku považuje Petr Jemelka za významné, byť nikoli filozofické, dílo J. Mlynárika *Ekológia po slovensky*, které upozorňuje na konkrétní ekologické problémy na Slovensku. Vytýká mu však podřízení interpretace skutečnosti ideologickému záměru. Významným slovenským autorem je i Milan Šimečka, který v rámci promyšlené logiky vývoje utopismu naráží i na environmentální téma. Za nejvýznamnější samizdatovou publikaci na Slovensku však Jemelka považuje studii M. Kusého *Marxismus a ekologická kríza*, která „chce být především polemikou s oficiální ideologií vztahující se k environmentální problematice“ (s. 200). Právě to ale v jeho práci vede k řadě potíží. Někde totiž odpovídá na ideologii ideologií. Kromě toho jeho přístup, odmítající vnímat ekologickou krizi jako sociální problém, vedl paradoxně k její axiomatizaci, což později – v dnešní době – vedlo k problémům, které ovšem tehdy nemohl Kusý předpokládat.

Jemelka se nakonec zabývá i samizdatovými časopisy, musí však opět konstatovat, že jevíly malý zájem o ekologickou problematiku. Nejvíce byla tato otázka zastoupena od poloviny osmdesátých let v časopisu *Vokno*. Ekologická témata se

1 Její zatím poslední práci už autor nemohl zachytit, navíc přesahuje časový rámec jeho výzkumu. Na knize *Věrní a rozumní: kapitoly z ekologické zpozdilosti* (Brno: Masarykova univerzita 2016, 327 s.) se podíleli i žáci autorky.

neobjevovala v neoficiální nebo samizdatové literatuře ve větší míře proto, že jejich zaměření bylo jiné: kritika reálného socialismu. Proto, i pokud se tato literatura týkala problematiky životního prostředí, všímala si jí převážně na konkrétních příkladech v domácích podmínkách.

Autor svou knihu končí změnou politických podmínek v Československu, změnou, která vedla k radikální proměně i našeho vnímání ekologické situace a zátěže prostředí a její podstaty. Otevřela se možnost odhodit ideologické brýle a podívat se na podstatu problému: „Svět nejvíce devastuje efektivní a úspěšná technologie, ne havárie a nedopatření. Je tedy jedno, je-li hnací silou a motivací volná soutěž a tržní ekonomika či plánované hospodaření“ (s. 207).

Jemelkova kniha je zakončena rozsáhlou bibliografií a výběrovým jmenným rejstříkem. Není ucelenou monografií o ekologické problematice jako takové, a pokud jde o její primární zájem, dává mnoho prostoru pro další průzkum literatury o environmentálních otázkách a jejich chápání v Čechách, na Moravě i na Slovensku. Přináší především hodnotnou bibliografickou základnu, ze které může další badatel vyjít a téma různým způsobem rozvíjet. V tom je hlavní hodnota knihy. Velký význam mají však i Jemelkovy rozborů jednotlivých děl vybraných autorů, které dávají nahlédnout na jeho vlastní názory na environmentální problémy. Domnívám se proto, že by neměla chybět v knihovnách těch, kdo se těmito otázkami zabývají nebo chtějí zabývat.

doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc. / holzbachova@phil.muni.cz

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Brno, Česká republika